

Seleucia

Sayı XI - 2021

Olba Kazısı Serisi

Seleucia XI

Olba Kazısı Serisi

Seleucia, uluslararası hakemli dergidir ve her yıl Mayıs ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, belirtilen yazım kurallarına uygunsuz yayınlanmaz, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını Seleucia yayınına devretmiş sayılır. Seleucia kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia Dergisi, Sayı IV - 2014'den itibaren ULAKBİM'de taranmaktadır.

Editörler

Emel Erten
Diane Favro
Fikret Yegül
Murat Özyıldırım (Baş Editör)

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Halit Çal
Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken
Prof. Dr. Efrumiye Ertekin
Prof. Dr. Emel Erten
Prof. Dr. Diane Favro
Prof. Dr. Turhan Kaçar
Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe
Prof. Dr. Gülgün Köroğlu
Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu
Prof. Dr. Harun Taşkiran
Prof. Dr. Ceren Ünal
Prof. Dr. Fikret K. Yegül
Doç. Dr. Merih Erek
Doç. Dr. Deniz Kaplan
Doç. Dr. Fikret Özbay
Doç. Dr. Sema Sandalcı
Doç. Dr. Figen Çevirici Coşkun
Doç. Dr. Muammer Ulutürk
Dr. Öğr. Üyesi Safiye Aydın
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat Özgen
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Yeğin
Dr. Vujadin Ivanisevic

Seleucia
Olba Kazısı Serisi
Sayı: 11

ISSN: 2148-4120

Kapak Tasarımı

Tuna Akçay

Yazışma Adresi

Öğr. Gör. Dr. Murat Özyıldırım
Mersin Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, 33343,
Mersin - Türkiye
Tel: 00 90 324 361 00 01 - 4735
E-posta: muratozyildirim@mersin.edu.tr

Yayının Adı: Seleucia (Dergi)

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

Yayın Şekli: Yıllık - Türkçe

Yayın Sahibi: Bilgin Kültür Sanat Org. Yay. Bas.

Dağ. Paz. Gıd. İnş. San ve Tic. Ltd. Şti. adına
Engin Devrez

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Engin Devrez

Yayının İdare Adresi: Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.

Selanik 2 Cad. 68/4 Kızılay - Ankara

Tel: 0312 419 85 67

Sertifika no: 20193

www.bilginkultursanat.com

e-mail: bilginkultursanat@gmail.com

Baskı

Parkur Form Ofset Matbaacılık
Merkez San. Sit. 1341. Cad. No: 45
İvedik OSB, Yenimahalle - Ankara
Sertifika No: 42235

Dağıtım

Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.
Selanik 2 Cad. 68/4 Kızılay - Ankara
Tel: 0312 419 85 67

Seleucia | Sayı 11 | Mayıs 2021

Building-in Time: The Complicated
Lives of Roman Civic Structures in
Asia Minor

*Zaman İçinde İnşaat: Küçük Asya'daki
Roma Kentsel Yapılarının Karmaşık
Yaşamları*

Diane Favro

11

Kazı Verileri Işığında Olba'nın Erken
Yerleşim Tarihi

*The Early Settlement at Olba in Light of
Evidence from Olba Excavations*

Emel Erten

33

Victoria & Albert Museum'dan Sardes'e
Uzanan Bir Yanlış Anlama

*A Misunderstanding from the Victoria &
Albert Museum to Sardis*

Fikret K. Yegül

49

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik
Yerleşmesinin Kalkolitik Dönem

Hane Organizasyonu: Bileşik Bir Yapı
Kompleksi Örneği

*Chalcolithic Household Organization of
Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik
Settlement: An Example of a Compound
Building Complex*

Erkan Gürçal - Burçin Erdoğan

67

Boncuklu Höyükte Deneysel Kerpiç Ev
Yapımı ve Taban Sıvası Uygulamaları
Üzerine Bazı Gözlemler

*Some Observations on Building an
Experimental Mud-Brick House and
Plaster Floor Implementation at Boncuklu
Höyük*

Gökhan Mustafaoğlu

89

Ankara'dan Isis ve Harpokrates Betimli

Sihirli Yüzük Taşları ve Amuletler
*Magical Gems and Amulets with Isis and
Harpokrates from Ankara*

Melih Aslan - Yavuz YeğİN

113

Olba Kazıları Late Roman 1
Amphoraları ve Arkeometri Sonuçlarının
Değerlendirilmesi

*Evaluation and Archaeometric Results
of Late Roman Amphorae 1 from Olba
Excavations*

Safiye Aydın - Erkan Alkaç -

Murat Eroğlu - Yusuf K. Kadioğlu

137

Olba'da Hıristiyanlığın İlk İbadethanesi:
"Mağara - Kilise"

*The First Sanctuary of Christianity in
Olba: Cave-Church*

Murat Özyıldırım - Yavuz YeğİN

175

Olba Su Kemerı
Cavidan Yegül Erten
Kağıt Üzerine Çini Mürekkebi Eskiz

IN MEMORIAM
CAVIDAN YEGÜL ERTEN
(1933-2020)

PRAEFATIO

Dünyanın Covid-19 salgını ile mücadele ettiği zamanlar yaşamaktayız. Bu koşullar altında, her ne kadar kaybettiklerimizin acısı ve kısıtlanan hayatlarımız bizleri olumsuz yönde etkilese de, bilimsel çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Değerli meslektaşlarımızın katkılarıyla Seleucia'nın XI. sayısını sizlere yine zengin bir içerikle sunuyoruz.

Bu sayıda, her zaman olduğu gibi, Olba ile ilgili çalışmalara yer verdik. Kentin en erken arkeolojik verilerinin değerlendirildiği makalenin sadece Olba için değil, bölge arkeolojisi bakımından yankı uyandıracağını düşünmekteyiz. Olba Geç Roma seramik amphora örneklerinin incelendiği çalışma da özgün içeriğiyle ilgi çekici olacaktır. Olba'da yıllar önce saptanan Mağara Kilise ile ilgili değerlendirme, bölgenin Erken Hıristiyanlık Dönemi arkeolojisi bakımından aydınlatıcı niteliktedir.

Elbette ki, Seleucia'nın XI. sayısı sadece Olba çalışmaları ile kısıtlı kalmamakta; arkeoloji dünyası için ilgi çekici ve önemli başka makaleler de yer almaktadır. Bunlardan ikisi, prehistorya çalışmalarından oluşmakta; bir diğeri ise yüzük taşlarını ve amuletleri konu almaktadır. Küçük Asya'daki Roma mimarisinin ilgi çekici bir yönünü tanıtan bir başka makale, zaman içinde kentlerdeki anıtsal binaların sürdürdükleri hayatın detaylarını bize yansıtmaktadır.

Anadolu'daki eski çağ yerleşim merkezlerinin sundukları tarihsel ve doğal dokunun 19. yüzyılda Batılı gezginlerin ve ressamların ilgisini çekmekte olduğunun güzel bir örneği, Sardes Artemis Tapınağı'na ait resimlerdir. Bunların Londra'daki Victoria and Albert Museum'da bulunan iki örneğini ayrıntılı olarak inceleyen ve müze-arkeoloji disiplinlerinin ilişkilerini sorgulayan makalenin ilginizi çekeceğinden kuşkuğumuz yoktur.

Bu sayıda sizlere duyurmak istediğimiz bir haber, Olba Kazıları Başkanlığı'nın Ardahan Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Yavuz YeğİN'e devredilmiş olmasıdır. Olba'daki arkeolojik araştırma ve kazılarda 2001 yılından beri başkanlık görevini üstlenen Prof. Dr. Emel Erten'den sonra, Dr. Yavuz YeğİN'in de başarılı olacağına inancımız tamdır. Uzun zamandır Olba ailesinin bir bireyi olan Dr. Yavuz YeğİN'e en iyi dileklerimiz sunuyoruz.

Covid-19 salgınının bizlerden aldığı nice can içinde çok değerli bir yakınımızın da bulunmasından dolayı kederliyiz. Kazımızın ambleminin yaratıcısı, resimleriyle çok sayıda arkeolojik kitaba değer katan, nice arkeoloji tezinin çizimlerini yapan, tablolarında ören yerlerine yer veren Ressam Cavidan Yegül Erten'i 2020 yılında yitirdik. Onun aziz hatırası önünde saygıyla eğiliyoruz.

Editörler:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Öğr. Gör. Dr. Murat Özyıldırım

PREFACE

Despite struggling with Covid-19 that continues to threaten the world and the limitations imposed by the pandemic, we managed to continue our scientific research and are pleased to present the new issue of Seleucia with contributions of our colleagues,

This volume contains a couple of articles on Olba such as the one on the earliest archaeological evidence from the site that will be interesting not only for the settlement history of the site but for the whole region. Another study on the Late Roman amphorae from Olba will attract attention of scholars working on pottery. The evaluation of the cave church which was discovered in Olba many years ago will be of particular importance for the history of early Christianity in the region.

“Seleucia” is not limited to the articles on Olba: Studies on different fields of archaeology and various regions are part of the eleventh issue; such as two articles on prehistory, one article on ring stones and amulets and another on Roman architecture in Anatolia with a very interesting approach to the changes during the lives of the civic buildings.

The interest of early travelers and artists in the historical and natural texture of ancient sites and monuments has always been an intriguing subject for Anatolian archaeology. The careful study of two watercolors of the Temple of Artemis at Sardis in the Victoria and Albert Museum in London asks timely questions to museum-archaeology relationships. We believe it will be of major interest to our readers.

An event we would like to announce is the transfer of the direction of Olba excavations from the former director Prof. Dr. Emel Erten to Dr. Yavuz Yeğin of Ardahan University. We wish success to Dr. Yavuz Yeğin who has been a member of Olba family for a long time.

Cavidan Yegül Erten, who contributed to many archaeological books and dissertations with her drawings and paintings as well as being the creator of the logo of the Olba excavations, an artist with an interest in archaeological sites that was reflected in her paintings, passed away during the pandemic of 2020. We will always remember her with love and respect.

Editors:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Fikret Yegül

Öğr. Gör. Dr. Murat Özyıldırım

Olba Kazısı Serisi

Seleucia

Makale Başvuru Kuralları

Seleucia, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. Seleucia, arkeoloji, eski çağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayınlar.

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık 12 punto baş harfleri büyük harf, metin ve kaynakça 10 punto, dipnotlar 9 punto ile yazılmalıdır. Sayfa sayısı, kaynakça dâhil en çok on sayfa olmalıdır. Müze, kazı, yüzey araştırması malzemelerinin yayın izinleri, makale ile birlikte yollanmalıdır. Kitap tanıtımları, üç sayfayı geçmemelidir. Çalışmada ara başlık varsa bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında, 9 punto, iki yüz sözcüğü geçmemelidir. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir. Doktora ve yüksek lisans tezlerinden oluşturulan makaleler, yayına kabul edilmemektedir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır. Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.

Kitap için:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.

Makale için:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.

- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca (Lev. 1), (Lev. 2) kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Levha sayısı her makalede 10 adet ile kısıtlıdır.
- Latince - Yunanca sözcüklerin yazımında özel isimlerde; varsa Türkçe ek virgülle ayrılmalı, örneğin; Augustus’un, cins isimler italik yazılmalı, varsa Türkçe ek, italik yapılmadan sözcüğe bitişik yazılmalıdır, örneğin; *caveanın*.
- Tarih belirtilirken MÖ ve MS nokta kullanılmadan, makale başlıkları ile yazar ad ve soyadlarında sadece baş harfler büyük harf olarak yazılmalıdır.

Olba Excavations Series

Seleucia

Scope

Seleucia is annually published by the Olba Excavations Series. Deadline for sending papers is February of each year. Seleucia features previously unpublished studies and book reviews on archaeology, ancient languages and cultures, ancient history and history of art written only in Turkish or English.

Publishing Principles

Articles should be submitted as word documents, with font type Times New Roman, font sizes 12 points for headings (first letters should be capitalized), 10 points for text, and 9 points for footnotes and references. The number of pages of each article should not be longer than ten pages, including the bibliography. If the study is on some material/materials from a museum or an excavation, the permission for publication should be submitted together with the article. The book reviews should not be longer than three pages. If there are sub-titles, the headings should be written bold with small letters. Abstracts written in both Turkish and English should appear below the heading of the article, should be size of 9 points and minimum count of words should be 200. Below the abstracts, a minimum of 5 keywords for both languages should be included (of size 9 points) below the headings “anahtar sözcükler” and “keywords”. The articles produced out of master’s theses or doctoral dissertations will not be accepted for publication.

- Footnotes should be given under each page. The ordering of author surname, year of publication and page number should be as follows: Demiriş 2006, 59.
- The reference list should appear at the end of the study and should explain the abbreviation given in the footnote.

Book format:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.

Article format:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.

- Photographs, pictures, maps, drawings, figures etc. used in the article should be referred to in the text as (Fig. 1), (Fig. 2) as abbreviations, and an ordered list of these items should appear at the end of the article under the heading “Figures”. All figures should be in JPEG or TIFF format with 300 dpi. If there are figures cited, the responsibility lies with the author and citation should be explicitly given. The number of figures for each article is limited to 10.

Victoria & Albert Museum'dan Sardes'e Uzanan Bir Yanlış Anlama

Fikret K. Yegül*

"Ablam Cavidan Yegül Erten'in Sevgili Anısına"

Öz

Londra'da Victoria & Albert Museum'da Sardes Artemis Tapınağını, özellikle ayakta olan iki sütununu gösteren iki suluboya resim vardır. Bunlardan birincisi, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Londra'da iyi bilinen Clarkson Stanfield'in tapınağı fırtınalı bir havada sergileyen dramatik resmi (SD 1000); ikincisi adı ve çalışması hiç bilinmeyen ve müze tarafından "Mr. Maude" adında birine atfedilen, basit ve amatörce bir resimdir (SD 639). Londra'da 1836'da yayınlanan "Landscape Illustrations of the Bible" adlı Hıristiyanlığın önemli dini mekanlarını resimleyen bir kitaba göre, Sardes'e hiç gitmemiş olan Stanfield'in suluboyasına kaynak ve örnek "Mr. Maude'un yerinde yaptığı" eskizdir. İki resim de genel kompozisyon olarak birbirlerine yakın sayılabilir; fakat benzerlik orada biter. Stanfield'in suluboyasında sütunlar ve İonik başlıklar kendilerine özgü bütün detaylarıyla doğru olarak işlenmiş olmasına rağmen, Mr. Maude'un çok basit resminde hiçbir özel detay ve hatta genel peysaj doğru olarak gösterilmediği için bu resmin yerinde gözlemlenmesine inanamayız.

Stanfield'in ustaca ve tapınağı doğru olarak resmeden suluboyasına Mr. Maude'un kaba eskizinin örnek teşkil etmesi de olanaksızdır. 2016 yılında, Victoria & Albert Museum, Baskılar ve Çizimler Bölümü eski küratorü Charles Newton ile yaptığım yazışmalar yardımıyla müze kataloğundaki bilgilerin yanlış olduğu, "Maude" adı altında kimliği bilinmeyen şahsın (eğer böyle bir şahıs varsa) basit ve gerçeği temsil etmeyen resminin Stanfield'in suluboyasına model olamayacağına karar verdik. Bu durumda, Sardes'e gitmeyen Stanfield'e yerinde gözlemlenmesi ustaca yapılmış fakat bilmediğimiz

* Prof. Dr. Fikret Yegül, Distinguished Professor, Department of the History of Art and Architecture, University of California, Santa Barbara, CA – ABD. E-posta: fyegul@gmail.com.

bir eskizin model olabileceğini düşünmeliyiz. Ayrıca, 1812'de Sardes'de tapınakta çalışmalar ve çizimler yapmış olan ünlü İngiliz neoklasik mimar C.R. Cockerell'in bu sütunları ve başlıklarını doğru detalarıyla gösteren karakalem eskizinin Stanfield'e uygun bir model olabileceğini de öne sürdük.

Victoria & Albert Museum'a bildirilen bu sonuçların üstünden beş yıl geçmesine rağmen müzenin online kataloğu 2021 yılı Mart ayında hiçbir düzeltme yapılmadan yanlış bilgileri vermekte devam ediyordu. Mart 2021'de Victoria & Albert Museum - Baskılar ve Çizimler Bölümü ile tekrar başlatılan yazışmalar sonucu, müze hatasını kabul etti ve kataloğu öngördüğümüz şekilde düzeltereğini bildirdi. Bu bakımdan memnunuz.

Fakat esas önemli olan, hataya ve hatanın uzun zaman düzeltilememesine neden olan ve bizleri üzerinde düşünmeye davet eden "büyük tablo" başkadır: Birbirine dayanan fakat ayrı disiplinlerin uzmanları olan bizler ayrı dünyalarda yaşıyoruz. Müzecilerin, baskı ve çizim uzmanlarının değerleri, gerçekleri ve metodolojileri ile biz arkeolog ve sanat/mimarlık tarihçilerinin gerçekleri ve değerleri ayrı oluyor. Victoria & Albert Museum uzmanlarının kataloglarını yazarken, sadece ellerindeki kağıt-üstündeki resimlere bakmış olmaları, hiçbirinin Sardes'deki tapınağı görmüş olmaları; hatta, suluboyalardaki sütunların (çok kolay bulunabilen) fotoğraflarını merak bile etmemiş olmaları düşündürücüdür. Arkeoloji ve müzeciliği temsil eden yakın disiplinler birbirleriyle konuşmalı ve bilgi değişiminde bulunmalıdır: İki tarafın da birbirleriyle paylaşacak önemli değerleri vardır.

Anahtar Kelimeler: Sardes, Victoria & Albert Museum, Artemis Tapınağı, Clarkson Stanfield, Artemis Tapınağı'nı Resimleyenler.

A Misunderstanding from the Victoria & Albert Museum to Sardis

Abstract

Victoria & Albert Museum in London owns two watercolors which depict the Temple of Artemis at Sardis with its two fully standing column. The first is a dramatic view of the temple in a storm by Clarkson Stanfield, a painter who was well-known and active in London during the first half of the nineteenth century (SD 1000). The second is a generalizing and simple sketch attributed by the museum to one "Mr. Maude" whose name and work remains unknown (SD 639) but for a reference in *Landscape Illustrations for the Bible*, a religious book published in 1836. The reference is simply as "-Maude, Esq." (no first

name or initial), who is supposed to have done an on-the-site sketch which served as a model for Stanfield's watercolor because Stanfield had never been to Sardis. Both views of the temple are superficially similar in composition but that is where the similarity ends. Stanfield's watercolor depicts and records construction and ornamental details special and unique to the columns and their capitals while Mr. Maude's generalizing view shows none of these or shows them incorrectly; nor does it present a reliable view of the landscape. It is hard to believe that it was done "on the spot" as claimed.

It is not then possible that Mr. Maude's rough sketch served as a model for Stanfield's excellent and detailed watercolor. In 2016, after collaborating with Mr. Charles Newton, a retired curator of the V&A "Prints and Drawings Department," we concluded that "Maude's inferior sketch could not have served as the basis for Stanfield's watercolor and the information given in the online catalogue of V&A is incorrect. We were led to believe that there was "out there somewhere still uncovered" an accurate drawing of the same view by someone skillful and observant. We might also consider the possibility that a pencil sketch of the same view of the two columns and their capitals showing correctly all the special details made by C.R. Cockerell, well-known English neoclassical architect who visited the temple in 1812, was the source for Stanfield.

Although five years passed since these errors were reported to the Victoria & Albert Museum, no changes were made in its catalogue as late as March 2021. After re-starting our negotiations with the Prints and Drawings Department later in March 2021, the museum acknowledged its mistake and promised to correct their catalogue. We are pleased. Nonetheless, what is more important is why the error was made in the first place and why it took so long to correct it. We would like to consider the "big picture": we, as specialists of different but related disciplines, live in different worlds. The priorities, values, realities and methodologies of museum specialists and drawing/print experts are different than those of archaeologists and art/architectural historians. Concentrating on their drawings of Sardis, the V&A specialists had never seen the real site nor ever asked to see a good photographic image of the real temple and its details represented in their watercolors. We believe that close disciplines representing archaeology and museology will benefit from talking to each other and sharing information: both sides possess values worth sharing.

Keywords: Sardis, Temple of Artemis, Victoria & Albert Museum, Clarkson Stanfield, early illustrations of the Temple of Artemis.

Sardes Artemis Tapınağını konu alan iki suluboya resim Londra'daki Victoria & Albert Museum'da korunmaktadır (**Lev. 1, 2**). Birinci suluboya Clarkson Frederick Stanfield, R.A. imzasını taşımakta ve "Sardes'deki (Asya'nın) Yedi Kilisesinden Biri, ca. 1835, SD 1000" olarak tanımlanmaktadır (**Lev. 3**). Artemis Tapınağı'nın günümüzde de başlıklarıyla beraber ayakta olan iki sütununu (7 ve 6 no'lu sütunlar, solda ve sağda) gösteren bu resimde kilise veya herhangi başka bir yapı yoktur. Burada "Sardis'deki Kilise" ithafı gerçek bir kilise yapısı değil, Erken Hıristiyanlıkta "Asya'nın Yedi Kilisesi" olarak adlandırılan MS birinci ve ikinci yüzyılda Batı Anadolu'daki yedi Hıristiyan topluluğunu belirten İncil'deki bir ifadedir (*Revelations - Vahiyler 2.3*).¹

Stanfield'in suluboyası doğu'dan güneybatı'ya doğru bakıyor: İki dev sütunun gerisinde kıvrılarak akan Pactolus Irmağı'nın (Sart Çayı) pırılıtları görülüyor ve daha gerideki abartılı dağ sıraları arasında, sütunların hemen sağında (bugün "nekropol" adını verdiğimiz) dağ heybetli bir şekilde yükseliyor. Stanfield bütünüyle çok dramatik ve fırtınalı bir görünüm yaratmıştır: Bulutların uçtuğu karanlık gökyüzünde ovaya yıldırımlar düşüyor; korkup kaçan atından düşmüş bir binici, sütunların dibinde mermer parçaları arasında yere yığılıyor!

Victoria & Albert Museum'daki ikinci Artemis Tapınağı resmi (kahverengi tonlarında suluboya ve sulandırılmış mürekkep, bundan sonra "suluboya" diyeceğiz) aşağı yukarı aynı manzarayı sergiliyor: Ön planda yarıya kadar gömülmüş iki sütun; arkada daha munis görünüşlü bir dağ sırası ve orta bölümde Pactolus Irmağını göstermeyen belirsiz bir mekan var (**Lev. 4**). Bu iki görünümü tapınağı ilk defa ortaya çıkaran H. C. Butler'ın 1909 yılındaki tapınak fotoğrafı ve tapınağın bugünkü durumu ile karşılaştırabiliriz (**Lev. 5, 6 ve 2**). Resim daha basit, daha genel, kaba ve sanatsal yönü olmayan, amatörce bir eskiz. Müze kataloğunda sadece "Sardes, ca. 1830-35, SD 639, ressam 'Mr. Maude'" olarak tanımlanıyor.

1 Bu "kıyamet günü" kiliseleri şunlardır: Ephesus, Smyrna (İzmir), Pergamon, Thyatira (Akhisar), Sardis, Philadelphia (Alaşehir) ve Laodiceia. İlginçtir ki Stanfield'in resminde görülen sütunların hemen dibinde, tapınağın güneydoğu dış köşesinde, Butler'ın 1912-13 yıllarında kazıp çıkardığı ve "M Kilisesi" olarak adlandırılan küçük bir kilise vardır (bu yapı yaklaşık olarak 400 yılına tarihlenir). Ne Stanfield'in (ne de ona bu resmi yaptıranların) "Sardes Kilisesi" dedikleri yerde gerçek bir kilise olduğundan haberleri yoktu. Bugün bile dini turist gruplarının "Sardes Kilisesi" olarak düşünüp dibinde ibadet ettikleri bu yapı, elbette İncil'deki "Sardes Hıristiyan Cemaati" anlamını taşımaz – sadece Sardes'in MS 300-350 yıllarında yapılan birçok kilisesinden bir tanesidir: Butler 1922, 91-92, 112-13, 145-46; Hanfmann ve Waldbaum 1975, 58-60; Hanfmann 1983, 193-95, diğer kiliseler için bkz. 195-204.

Stanfield (SD 1000) ve "Maude" (SD 639) resimlerinin müzenin on-line katalogunda tarih ve tariflerinin tümüyle aynı olması, müzenin bu iki resmin birbirleri ile ilişkili olduklarına inandığını gösteriyor.² Katalogdaki bilgilere bir göz atalım:

Londra'da yayınevi sahibi John Murray 1832-1833 yıllarında Sir Augustus Wallcot, William Turner, David Roberts, Clarkson Stanfield ve diğer birçok tanınmış ressamı "Landscape Illustrations from the Bible – İncil'den Peysajlar" adlı bir yayında kullanmak üzere "İncil" temalı bir grup resim yapmakla görevlendiriyor. Bu ressamlar çoğunlukla resimledikleri İncil peysajları için bu sahnelerinin geçtiği ülkelere ve kentlere gitmek yerine, resimlerini buralara giden ve yerinde çalışan bazı (daha az yetenekli veya daha az bilinen) ressamların eskizlerine bakarak yapıyorlar. Bunlardan, daha önce adı hiç duyulmamış bir "Mr. Maude'un (veya Maude, Esq.)" "yerinde yaptığı" bir eskiz Sardes'i canlandırıyor. Bu oldukça genel ve cansız çalışma, Artemis tapınağının ayakta kalan iki sütununu göstermekle yetiniyor; etraf ıssız, dağlık; "Aşya'nın Yedi Kilisesi" devrinin zenginliğinden birşey kalmamış. Zaten Aziz Ioannes "Vahiyler"inde bu yerin kıyamet gününde tümünden mahvolacağını kehanet ediyor ve Sardes Hıristiyan topluluğunu uyarıyor (Revelations - Vahiyler, 3.1).³ Victoria & Albert Museum katalogunda yazılana göre, yayınevi sahibi John Murray veya "Illustrations from the Bible" kitabına yazar olarak seçilen Thomas Horne, Mr. Maude'un bu gösterişsiz eskizini Stanfield'e vererek resmi biraz canlandırmasını istiyor. Böylece, usta ressam Clarkson Stanfield, Maude'un bu eskizini başlangıç noktası olarak kullanarak canlı, renkli, dramatik bir suluboya haline getiriyor (Lev. 3, 4). Devrinin en başarılı "sahne ressamlarından" olan Stanfield'in yarattığı Sardes resmi, sadece arkeolojik bir eserin betimlediği için, aynı zamanda İncil'de geçen bir kehanetin doğrulandığı için değil; "Tanrı'nın Son Yargısı" olan dünyanın son günlerini gösterdiği için de beğeniliyor ve müzenin katalogunda, "Böyle müthiş bir vaazı ancak Stanfield gibi gerçek bir sanatçının hayal gücü canlandırabilirdi" deniyor.

Kimin yazdığını bilmediğimiz ve iki değişik resme de aynen yapıştırılan bu renkli cümlelerden kendimizi ayırıp, bu resimlerin betimlediği eserlere

2 [http://collections.vam.ac.uk/item/O146557/sardis-watercolour-maude-mr/\(2.3.2021\);](http://collections.vam.ac.uk/item/O146557/sardis-watercolour-maude-mr/(2.3.2021);)
[http://collections.vam.ac.uk/item/O152282/sardis-one-of-the-0seven-watercolour-stanfield-clarkson-ra/\(2.3.2021\).](http://collections.vam.ac.uk/item/O152282/sardis-one-of-the-0seven-watercolour-stanfield-clarkson-ra/(2.3.2021).)

3 "Sardes Kilisesi meleğine sesleniyorum...Yaptıklarınızdan haberim var [tanrıca Kybebe/ Sibel'e tapınma]...Yaşadığınız rivayet ediliyor fakat gerçekte ölüsünüz..." Aziz Ioannes, *Vahiyler*, 3.1.

bir sanat ve mimari tarihçisi olarak bakarsak, bu iki müze kaydında önemli problemlerin ortaya çıktığını göreceğiz.

İlk bakışta gerçekten Stanfield ve Maude suluboyaları birbirlerine yakın bir görünüm ve kompozisyon sergiliyorlar. İkisi de tapınağın yarıya kadar toprağa gömülmüş iki sütununu ön plana alarak, batı/güneybatı yönüne bakıyorlar. İkisinde de sütunların gerisinde yalçın tepeler ve dağlar görünüyor. İkisinde de sütun diplerine düşmüş, yarı gömülmüş sütun tamburları ve mermer bloklar var. Stanfield'in suluboyasında yaratılan fırtına ve korku havası kıyamet günü konusuna daha uygun: Maude'da olmayan yıldırımlar düşüyor, ortada gözü-dönmüş kaçan bir at ve yere yığılmış binicisi var. Ayrıca Maude'un monoton resmine karşı Stanfield'in suluboyası renkli, gösterişli, heyecan dolu sanatsal bir yapıt – Stanfield gerçekten daha yetenekli bir sanatçı. Kitaba resim hazırlayan diğer ressam meslektaşları gibi oldukça kaba bir eskizi kaliteli, dramatik, hatta Oryantalist bir hale çevirmiş. Buraya kadar normal.

Şimdi normal olmayan duruma bakalım ve başta bahsettiğimiz problemin ne olduğunu araştıralım. Stanfield ve Maude suluboyalarını karşılaştırdığımız zaman resmettikleri mimaride ve peysajda çok önemli, “can alıcı” farklılıklar görüyoruz. Değişiklikleri göze batan bu iki resmi, Sardes'de sapaşğlam duran bu sütunlar ve başlıkları ile karşılaştırdığımız zaman tutarsızlık daha da artıyor. Bu konudaki görüşlerimizi kısaca şu noktalarda toparlayabiliriz:

- 1) Mr. Maude'un resminde iki sütun başlığı tip ve detay olarak birbirlerinden farksız görünüyor. Gerçekte böyle değil: Bu iki İonik başlık arasında çok özel farklılıklar bulunmakta (**Lev. 3, 4, 7**). Soldaki başlığın ('B' Başlığı) en üst elemanı, yani *abacus*'u düz bir şerit (*fillet*) ile son buluyor; sağdaki başlığın ('A' Başlığı) *fillet*'i yok, en üst elemanı sadece bir yumurta şeridinden oluşmakta.⁴ Tapınağa ait bulunan sekiz İonik sütun başlığı içinde *abacus*'u düz bir *fillet* ile son bulan tek başlık budur; diğerlerinin hepsi *fillet*'siz *abacus* kullanmışlardır. Mr. Maude, Greko-Roman mimarisinin ve Sardes Artemis Tapınağı'nın detaylarını bilmeyen sıradan bir ressam olarak bu özelliğe dikkat etmemiş ve iki başlığı da, meslek-dışı bir acemiden bekleneceği gibi, *abacus*'u *fillet* ile biten “tipik” bir şekilde çizivermiştir. Bu olağanüstü, yerinde görmeyenin bilemeyeceği detay farkını, Stanfield resminde doğru ve aslına uygun olarak gösteriyor. Mr. Stanfield resminin taslağını Mr. Maude'un resminden aldıysa, bu detayı nasıl bildi?

4 Yegül 2020, 124-26, Fig. 2.254, 2.255; 130-31, Fig. 2.272, 2.273, 2.283 ve 2.285.

- 2) Mr. Maude'un resmindeki başlıklar sütun gövdesi üzerine normal olarak oturuyorlar (en alt bezemesi "inci dizisi" olan bir *astragal* ve onun üstünde İonik başlığın tipik yumurta dizisi (*echinus* bölümü) görünüyor. Bu yine Grek ve Roma mimarisinin çeşitliliğini bilmeyen meslek-dışı bir kimse için normal ve beklenendir. Fakat Sardes sütunlarında detay başkadır: Her bir başlığın oturduğu sütun tamburunun en üstüne İonik yivler yapılmıştır - yani, sütun başlığı ile sütun gövdesinin arasında (15-20 cm kadar eninde) bir yiv sırası vardır (**Lev. 7**). Bu nispeten az kullanılan işlevsel bir yapı detayıdır.⁵ Stanfield bu nadir kullanılan detayı doğru ve kesin olarak (ve uygun oranlarıyla) resmetmiştir. Nasıl bildi bunları?
- 3) Mr. Maude resminde iki başlığın eksenini veya yönlendirmesini, aynı gösteriyor. Bu elbette normal bir uygulamadır. Aynı sırada olan sütunların başlıkların aksı, sütun sıralarının eksenini ile aynıdır ve (özellikle İon başlıkları) aynı yöne bakarlar (Sardes'de bu hemen hemen tam olarak doğu-batı yönündedir). Fakat, gerçekte, Sardes'de bu iki sütun başlığının yönleri kaymıştır: sağdaki 'B' başlığı, bilinmeyen bir devirde (1750'den önce), olasılıkla bir yıldırım düşmesi veya bir deprem sonucu, ekseninden kaymış ve batıya doğru (20 derece kadar) çarpılmıştır (**Lev. 5, 7**). Bu olağanüstü durumu ancak gerçek sütunları görenler bilirler (ve tapınağı 1750 yılından başlayarak resimleyen bütün sanatkar ve gezginler bu çarpıklığı gösterirler!). Stanfield, resminde Mr. Maude'un verdiği modeli takip etmiyor ve olağanüstü olan bu durumu açık ve doğru olarak gösteriyor. Yine soralım, nasıl bildi bu durumu?
- 4) Mr. Maude'un resminde, iki sütunun toprak üstünde görülen kısmı basmakalıp bir düzen içinde ve birbiriyle eşit yükseklikte altı tamburdan oluşuyor. Stanfield'in resminde ise tamburlar birbirinden oldukça değişik yükseklikte; sağdaki sütunda 11, soldaki sütunda 10 tambur görülüyor (**Lev. 3, 4, 5, 6**). Doğrusu da budur. Stanfield'in tambur yükseklikleri de gerçeğe daha yakındır. Stanfield'in tambur sayıları ve düzeni, 1750

5 Daha çok Roma sütunlarının yivlerinin açılmasında kullanılan bu uygulamada, usta önce sütunun en üstündeki yivleri hesaplar ve başlatır. Sütunun tamamı bitince çırnaklar yivleri yukarıdan aşağıya doğru, ustanın başlattığı yivlere uydurarak devam ederlerdi. Sardes Artemis Tapınağı'nda ancak orijinal olan ve Hellenistik devirden kalma sütunların tüm yivleri tamamlanmıştır (genellikle cella içindeki sütunların ve pronaos/opisthodomos in antis sütunlarının yivleridir bunlar). Sardis resimlerinde görülen bütün dış (peristasis) sütunları Roma devrine aittir ve resimlerde gördüğümüz 7 ve 6 no'lu sütunlar gibi hiçbirinin yivleri, sütunun en üst boyun kısmı dışında bitirilememiştir (**Lev. 1, 2**).

yılında Sardes'e gelen ve tapınağı gören John Wood'un mimar-ressamı Giovanni Battista Borra'nın yaptığı eskize çok daha yakındır.⁶ Maude'un sütunlarının yüzeyleri de tekdüze bir görünüm sergiler. Sütunların yuvarlaklığı bile yüzeyi hafif değişik tonlara boyanmış dikey şeritlerle (sanki yuvarlak değil, poligon bir silindir halinde) elde edilmiştir. Bu, suluboyaya yeni başlayanlara öğretilen bir yöntemdir. Sütunların yuvarlaklığı ve kalın murç ile islenmiş, kesikli ve çatlaklı bitmemiş yüzeylerinin dokusu Stanfield'in resminde doğal bir şekilde işlenmiştir. Gerçek durumun hassas ve dikkatli gözlemi Stanfield'in suluboyasının Maude'un kopyası olamayacağını gösteriyor.

- 5) Mr. Maude'un resminde sütunların dibine düşmüş, detaydan yoksun, beş altı mermer yapı bloku ile bir de kısmen görünen sütun tamburu bulunuyor. Stanfield çok daha özel bir biçimde, yapı detaylarını işlemiş ve sekiz dokuz tambur resmetmiş ki; bu tamburlar aşağı yukarı 75 yıl sonra Butler'ın 1910'da bu mekanda kazıya başlamadan önce gördüğü parçalara daha yakındır (**Lev. 3, 5**). Ayrıca, Stanfield resminde ön planda çok özel bir parça olan bir korniş vardır. Kazılarda bulunamayan bu korniş ancak 1840'da tapınağı ziyaret eden Fransız B. Poujoulet tarafından bahsedildiği gibi, yine İngiliz peysaj ressamı Harry Johnson'un tapınağı konu alan kayıp bir yağlıboya resminin elimizde kalan gravürü *Illustrated London News*'de 1859'da yayınlanmıştır.⁷ Stanfield'in tapınağın bu çok özel ve tek kalan mimari parçasını yerinde, gerçekçi olarak resmetmesi düşündürücüdür.
- 6) Mr. Maude'un resminde uzakta belli belirsiz bazı mermer bloklar görünüyor. Steinfield bu belirsiz blokları doğru olarak değişik yükseklikte kalmış iki veya üç sütun olarak belirlemiştir. Batı pronaos sundurmasının sütunlarının kalıntısı olan bu sütunlar zamanımıza erişemese bile, Butler burada bir grup olarak sütunların yivli tamburlarını bulmuştur. Stanfield ondokuzuncu yüzyılın başlarında kısmen ayakta olan (ve hiçbir gezgin ressamın göstermediği) bu sütunları doğru olarak nasıl bildi?
- 7) İki ressam da peysajlarında özellikle dağları dramatize etmişlerdir; bu Stanfield'in resminde (tanrının gazabını işleyen dini konuya uygun

6 Bu çarpıklığı ve sütun boyundaki yivleri gösteren Borra eskizleri için: Greenewalt ve diğerleri 2003, 26, Fig. 13; Yegül 2003, 32, no. 4; Yegül 2020, 15-17, Fig. 1.18, 1.19; ayrıca bkz. Fig. 2.179 ve 2.245.

7 Yegül 2020, 13, n. 45; 138, n. 150. Harry Johnson'un ancak gravür olarak bilinen resmi, tapınağı yerinden kaldırıp Sardes ovasına taşımış, akropolün ve tiyatronun 300-350 m. kuzeyinde sulak bir bataklık yanında, güneye bakan, yarı-fantazi bir görünüm vermiştir. "Sardes," *ILN* (12. Şubat.1859), 152; Poujoulet 1840-1841, 25.

olsun diyerek) daha abartılmıştır. Fakat, Stanfield'de dağ sıralarının birbirleriyle olan ilişkileri ve şekilleri gerçeğe daha yakındır. Tapınağın tam batısında, (resimlerde sağdaki 6 no'lu sütunun sağında, “nekropol” olarak adlandırdığımız) yüksek ve heybetli bir dağ ve bu dağın solunda daha alçak olarak devam eden tepeler vardır. Stanfield'de bariz olarak tabloyu dolduran “nekropol,” Maude'da sola devam eden tepelerden farksızdır. Daha önemlisi, merkezî masif dağın hemen önünde ve Pactolus Irmağı'nın hemen arkasında bir tepe vardır ve bu tepe ancak Stanfield'in resminde doğru olarak gösterilmiştir; Maude'da bu önemli topoğrafya elemanı tümüyle kaybolmuştur.

Yukarıda özetlediğimiz gözlemleri toplarsak, Mr. Maude'un resminin iddia edilen aksine “yerinde yapılmış” bir resim olmadığını, gerçekte yerinde yapılmış resmin Stanfield'in suluboyası olduğunu öne sürmek gerekiyor. Başka bir deyimle, Stanfield, Mr. Maude'un resmini değil, Mr. Maude, Stanfield'in resmini taklit etmiş gibi gözüküyor.

Bu konuda uzman olan Victoria & Albert Museum “Baskılar ve Çizimler Bölümü” (Prints and Drawings) eski küratoru Charles Newton ile 22 Şubat 2016 – 7 Mart 2016 arasında yaptığım yazışmada; Mr. Newton, Londra'da çok meşgul olan sahne dekoru ressamı Clarkson Stanfield'in o tarihlerde Türkiye'ye gelme olasılığının olmadığını bildirdi. Ben de 1833-1835 yıllarında Stanfield'in Sardes'e geldiğini kanıtlayan hiçbir ipucu bulamadığım için Mr. Newton'un bu düşüncesine katılıyorum. O zaman en akla yakın olan, Stanfield'in “Mr. Maude” adıyla tanıdığımız vasıfsız resmini değil, gerçekten yerinde gözlem sonucu yapılmış, yapı özelliklerini doğru olarak kaydeden, başka bir eskizi kendine örnek aldığıdır. Charles Newton da yukarıdaki gözlemlerin ışığında, Stanfield'e örnek olan fakat “şu anda bilmediğimiz yerinde yapılmış bir eskiz”in olabileceğini; “Mr. Maude” eskizi olarak adlandırılan eskizin ise bir amatör işi olduğunu; ve bir olasılıkla gerçek bir “Maude, Esq.” resminin bulunmadığını savundu.⁸

“Mr. Maude” kimdir ve Clarkson Stanfield ile ilişkisi nereden geliyor? Victoria & Albert Museum'da saklanan ve “Mr. Maude” adıyla kataloğa geçen SD 639 suluboyasının yapanını belirten hiçbir isim, imza veya tarih yoktur. Bu isme ilk defa John Murray'in 1836'da yayınladığı (yazarı Rev. Thomas

8 Newton'dan Yegüle, 2.Mart.2016: “I think you are right, and out there somewhere uncovered, is a more accurate sketch by Maude, Esq., and the one we have is *another* amateur's sketch of the same place.” [Haklısınız, bulamadığımız bir yerde daha gerçekçi bir Mr. Maude eskizi var, elimizdeki ise aynı yerin bir amatör tarafından yapılmış *başka* bir eskizi olmalıdır].

Hartwell Horne olan; gravürleri W. Finden tarafından yapılan) *Landscape Illustrations of the Bible* kitabında, “İçindekiler” listesinde, eskizi yapan “—Maude, Esq.” olarak rastlıyoruz. Listede diğer yüze yakın eskizci ressamın adı ve soyadı tam olarak verilirken, adı veya adının baş harfi bile olmayan bir bu “Maude, Esq.”dir (“Mr. Maude, Bay”). Ayrıca, kitapta gravürlerin altında, ressamın adı yanında her zaman eskiz ressamının adı bulunduğu halde, böyle bir adı olmayan (sadece, “Clarkson Stanfield, yerinde yapılmış bir eskizden” deniyor) tek gravür de budur.⁹ Bu eksiklikler düşündürücüdür. Londra’da ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında çalışan ressam ve gravür sanatçıları konusunda Charles Newton ve benim yaptığım çalışmalarda hiçbir “Mr. Maude” bulunamadı.¹⁰ Böylece elimizde Clarkson Stanfield’in suluboyasına temel olabilecek eskizi Mr. Maude adında birine atfedecek güvenli ve belirli bir kaynak yoktur, hatta Mr. Maude adında birinin var olduğu da şüphelidir. O zaman Victoria & Albert Museum’da saklanan ve katalogunda “Mr. Maude” adıyla tanımlanan SD 639 no’lu suluboya eskizin (kim olursa olsun) “Mr. Maude”un eskizi olduğunu nereden biliyoruz? Bu eskiz, Newton’un dediği gibi, bilmediğimiz ve Sardes’i hiç görmemiş bir amatör tarafından ticari maksatla yapılmış olamaz mı?

Yaptığımız araştırmalarda Mr. Maude’un nereden geldiği (ve SD 639’a “Mr. Maude’un eskizidir” atfının yapılması) konusunu şöyle açıklayabiliyoruz: Müzenin “Maude” adı altında kayda geçirdiği vasıfsız ve atıfsız eskiz 44 önce [yani 1972’de] Rodney Searight adlı bir koleksiyoncu tarafından Londra’da bir galeriden satın alınıyor. Searight daha önce Stanfield’in etkileyici “Sardes – Yedi Kiliseden Biri” suluboyasının da sahibi olduğundan, bu iki resmin çok yüzeysel kompozisyon yakınlığına bakarak, bir koleksiyoncu heyecanı içinde (ve kendi koleksiyonunu daha da değerlendirmek arzusuyla), yeni aldığı resmi *Landscape Illustrations* kitabında yarım yamalak bahsedilen “Maude, Esq.”e atfediyor. Charles Newton, iyi tanıdığı (ve Victoria and Albert Museum’da çok resim satmış ve hibe etmiş olan) bu Rodney Searight’in hatasını şöyle açıklıyor: “Rodney (Searight) akıllı bir koleksiyoncuydu, birçok önemli buluşları oldu fakat sanat eserlerinin atıflarında her zaman başarılı değildi.”¹¹

Demek ki Sardes Artemis Tapınağı’nın bu sıradan, amatörcü eskizinin Clarkson Stanfield’in çok daha gerçekçi suluboyasına kaynak olduğunun öne sürülmesi (ve bu “icadın” Victoria & Albert Museum tarafından sorusuz

9 Horne ve Finden II, 1836, gravür no 45, sayfa numarası yoktur.

10 Newton’dan Yegül’e, 22.Şubat.2016.

11 Newton’dan Yegül’e, 2.Mart.2016.

kabulü) bu sanat/mimari tarihçisi veya sanat atif uzmanı (*connoisseur*) olmayan, zengin kolleksiyoncu Rodney Searight'dan kaynaklanıyor.¹² O zaman, sorumuz basitleşiyor: Stanfield suluboyasına Searight'ın icadı olan Mr. Maude eskizi kaynak değilse, tapınağı yerinde gören ve hassas bir şekilde resmeden hangi usta ressamın resmi olabilir?

Sardes Artemis Tapınağı'nı, ve özellikle son ayakta kalan görkemli iki sütununu, 1750'de Giovanni Battista Borra'dan başlayarak (bkz. yukarıda) birçok sanatçı ve gezgin resmetmiştir. Fakat bunların çoğu uzaktan fazla detay göstermeyen resimlerdir ve çoğunun bakış açısı doğudan batıya değil, arkada Sardes akropolünü gösteren şekilde batıdan doğuya doğrudur. Elimizde bakış yönü, genel kompozisyonu ve detay hassasiyeti ile Stanfield'e örnek olabilecek önemli bir eskiz vardır: Bu, 1812'de Sardes'i ve tapınağı ziyaret eden ünlü İngiliz neoklasik mimarı C.R. Cockerell'in "mimar eliyle" yapılmış karakalem eskizidir ve burada iki sütunun tambur sayısı ve şekilleri ve yukarıda bahsettiğimiz bütün yapı detayları açık ve doğru olarak gösterilir (**Lev. 7, 3**).¹³ Stanfield'in suluboyasının yapıldığı yıllarda Cockerell 46-47 yaşında, mesleğinin doruğunda, Londra'da iyi bilinen bir mimardı. Onun Clarkson Stanfield ve *Landscape Illustrations* kitabının birçok tanınmış ressamı ve bilginleri ile aynı sanat ve arkeoloji dünyasını paylaştığından kuşku yoktur. Cockerell'in 22-24 yıl önce yaptığı (ve kendi neoklasik mimarisine yön veren) bu önemli eskizin Stanfield (veya Stanfield'i kitaba ressam olmaya davet edenler) tarafından bilindiğini ve Stanfield'e örnek olabilecek en uygun bir namzet olarak seçilebileceğini öne sürüyoruz. Yine de, Sardes Artemis Tapınağı görkemli sütunları, çok etkileyici doğasıyla, ondokuzuncu yüzyıl dini ve ticari ressamı için o

12 Rodney Searight'ın (1909-1991) petrol kariyeri ve Orta Doğu konularını gösteren "Oryantalist" diyebileceğimiz sanatla ilgisi 1931 yılında Kahire'de Shell Petrol şirketinde başladı. Yirmi yıl Orta Doğu'da çeşitli yerlerde kaldıktan sonra, 1951'de Londra'da Shell Genel Müdürlüğüne getirildi. Searight, kitap, yağlıboya, suluboya, karakalem eskizlerden oluşan 5600'ü aşkın bir kolleksiyon sahibi oldu ve bunun 2000 kadarını Victoria & Albert Museum'a sattı veya hibe etti. Searight ve Scarce 1980; Llewelyn 1983, 51.

13 Cockerell eskizinde üç sütun görünüyor: Önde, tapınağın doğu peristilinin 7 ve 6 no'lu sütunları, arkada, sağda, 16 no'lu, kuzeydoğu anta duvarının önündeki sütun. Stanfield, sadece iki sütun gösteren resmini Cockerell'in 1812 eskizinden aldıysa, arkadaki yalçın dağların görünüşünü bozabilecek olan 16 no'lu sütunu isteyerek kaldırmış olmalıdır. Veyahut, Stanfield ve Cockerell arasında geçen 22-24 yıllık süre içinde 16 no'lu sütun yok edilmiş olabilir. Tapınağı 1824'de gezen Anton von Prokesch'e göre ancak iki sütun ayakta idi. Bu doğrusa, 16 no'lu sütun Cockerell ve von Prokesch arasındaki 12 yıl içinde kaldırıldı. Yegül 2020, 20-23, fig. 1.26; von Prokesch 1831, 138.

kadar popüler olmuştu ki, ortada bulunamayan, bilmediğimiz başka bir eskizin de olabileceğini unutmamak gerekir.¹⁴

Victoria & Albert Museum Çizim ve Baskılar Bölümü yetkilileri ve bölümün eski küratörü Newton ile olan olumlu görüşmelerin üzerinden beş yıl geçti. Bu zaman içinde Victoria & Albert Museum kataloğunda Clarkson Stanfield ve “Mr. Maude” resimleri üzerinde hiçbir düzeltme yapılmadı – yanlışlar Mart 2021 tarihine kadar aynen devam ediyordu (bkz., n. 2). Victoria & Albert Museum zengin, ciddi ve değerli bir müzedir; müzeye saygımız devam ediyor. Belki 2005’de emekli olan Charles Newton bu düzeltmeyle ilgili görüşlerini müzeye bildirmediydi; belki müze yetkilileri internet sitelerinde kataloglarını değiştirecek zaman bulamadılar; belki değiştirmek istemediler, önemsemediler. Müzenin bu hatası maalesef yeni yayınlarda da tekrarlanıyor.¹⁵

Victoria & Albert Museum’a saygımız devam ettiği için, Mart 2021’de bu konunun açıklığa kavuşturulması için müze ile tekrar yazışmaları başlattık ve bu sefer Baskılar ve Çizimler Bölümü hatasını kabul etti ve ilk fırsatta kataloglarını değiştireceklerini, düzelteceklerini teşekkürle bildirdiler.¹⁶

14 Eski Sardes Kazıları başkanlarından Crawford H. Greenewalt, Jr.’un hatırlattığı gibi, on dokuzuncu yüzyıl içerisinde Sardes ve Artemis Tapınağı’nın pitoresk harabeleri “Asya’nın Yedi Kilisesi” olarak birçok tarihi ve dini resimli kitaplara konu olmuştu. Çeşitli yayınlarda ve birçok popüler değişimler, kalite ve taklitlerle tekrar tekrar basılıp piyasada dolaşan bu kitaptaki resim ve gravürlerin hepsini bilmeye imkan yoktur. Koleksiyoncu Searight’ı heyecanlandıran (ve elbette koleksiyonuna değer kazandıran) “Maude” resminin de bu harcaldım piyasasını kimin yaptığı bilinmeyen (ve önemi de olmayan) popüler resimlerinden birisi olduğu sanılır. Yegül 2020, 23; Greenewalt ve diğerleri 2003, 25-26.

15 T.M.P. Duggan, 2020 yılında yayınlanan bir makalesinde Clarkson Stanfield’in Victoria & Albert Museum’daki Sardes suluboyasının Mr. Maude’un “yerinde dikkatle yapılmış” eskizinden alındığını (hemen hemen katalogdaki cümleleri aynen kullanarak) yazıyor. Mr. Duggan’ın müze sitesinde ve Sardes kazıları yayınlarında kolayca bulunan bu iki resme kendi gözü ile baktığını söyleyebilir miyiz? Makaleden anlaşıldığına göre, Mr. Duggan’ın Sardes ve Artemis Tapınağı ve kalan iki sütun hakkında birşey bildiğini de söyleyemeyiz – Antalya’da çalışan Mr. Duggan’ın Londra Kensington’daki Victoria & Albert Museum yetkilileri kadar da mazereti olamaz. Ayrıca, Sardes Artemis Tapınağı’nın sütunlarının yerini değiştirip (birkaç ayrı defa) resmeden İngiliz peysaj ressamı Harry Johnson’u (ca. 1859) konu alan makalede Sardes’i ilgilendiren konularda dikkatsiz ve hatalı gözlemler ve sonuçlar (hatta makalenin ana teması bile) burada işlenemeyecek kadar çok. Duggan 2020, 725-60, özellikle 750; Yegül 2020, 19-22.

16 Victoria & Albert Museum, Resimler (“Paintings”) Bölümü Yardımcı Küratörü Emily Knight’dan Fikret Yegül’e, 15 Mart 2021: “I agree entirely with your thinking on the matter and agree that the source for Stanfield’s watercolour cannot be the watercolour by ‘Mr Maude’. I have updated our catalogue entry accordingly, as well as adding a reference to your book, and will put a record of your thoughts in our object file at the museum.” [Konu ile ilgili düşüncenize tamamen katılıyorum ve Stanfield’in

Sonuç ve Kıssadan Hisse

Bu hataların kabulü ve düzeltilmeleri memnun edicidir; fakat, esas önemli olan, hataya ve hatanın uzun zaman düzeltilmemesine neden olan ve bizleri üzerinde düşünmeye davet eden “büyük tablo” başkadır. Yine de bizce burada asıl önemli olan hepimizi – arkeoloji, sanat/mimarlık tarihi, müzecilik disiplinlerinde çalışanları – ilgilendiren başka faktörler ve gerçeklerdir. Victoria & Albert Museum’u bir an için unutup büyük tabloya göz atalım. Ayrı disiplinlere kendimizi vakfetmiş insanlar olarak birbirimize ve disiplinlerimize saygı duysak da, ayrı dünyalarda yaşıyoruz. Birbirimizin değerlerini, gerçeklerini, metodolojilerini yeterince bilmiyoruz, yeterince paylaşmıyoruz. Müzelerin resim, baskı ve gravür uzmanları, bu eserleri tarihlerine, sahiplerinin kim olduğuna, nasıl ve ne zaman el değiştirdiklerine, kökenlerine (*provenance*), fiziki özelliklerine (kağıt cinsi, boya cinsi, üst-boyamalar, alt-çizimler, korunma durumu, vs.) en ince detaylarına kadar odaklanırlar. Resmin esas konusu, neyi nasıl gösterdiği, stili vs. sanki onları fazla ilgilendirmez – o sanat tarihçisinin işidir! Bizler de, arkeolog ve sanat/mimarlık tarihçileri olarak gerçek maddenin (seramik, mimari, vs.) veya resmin konusunun madde, detay, tarih, ve anlamı ile daha fazla heyecanlanıyoruz ve mesgulüz. İlginçtir ki Victoria & Albert Museum, Baskılar ve Çizimler Bölümü’nün Sardes tapınak resimlerinin katalog bilgilerini yazanların hiçbiri Sardes’i görmemişlerdir. Yine de bölümün uzmanları koleksiyonlarında olan Sardes tapınak resimlerini incelerken ve katalog bilgisini yazarken, şu anda sapa sağlam ayakta olan sütunların nasıl olduklarını merak etmediler mi? Sardes’de kazı yapan bilimsel Amerikan-Türk heyetine bir e-posta yollayıp sütunlar hakkında bilgi isteselerdi, bu tip mesleki dayanışmaya memnuniyetle açık olan kazı yetkilileri gereken bilgi ve fotoğrafları kendilerine 36 saat içinde gönderirlerdi. Kendilerini koleksiyonlarındaki kağıt-üstü görünüm ve ifadelere adayan bu değerli uzmanlar için gerçek tapınak, tapınağın sütunları, sütunların kendine has özellikleri sanki önemli değildi.

Bu konuda Victoria & Albert Museum ile yazışmalarda kısmen olumlu sonuçlar alındı; kendilerine teşekkür ederiz. Fakat önemli olan, kıssadan hisse çıkaracağımız asıl konu şudur: Arkeoloji ve müzeciliği temsil eden bilimsel ve insani ilimler disiplinleri birbirleriyle daha yakından konuşmalı, bilgi değişiminde bulunmalı ve anlaşmalıdırlar.

suluboyasının kaynağının “Mr. Maude” olamayacağına ben de inanıyorum. Bu nedenle kataloğumuzdaki bilgiyi güncelledim ve sizin kitabınızı da referans gösterdim. Ayrıca, sizin fikirlerinizi müzemizin dosyalarına da kaydedeceğim.]

Levha 1: SGüneybatı'ya bakış, solda sütunların dibinde 'M' kilisesi görünüyor (Sardes Kazıları Arşivi).

Levha 2: Sardes Artemis Tapınağı Doğu Peristili Genel Görünüşü, arkada "nekropol" denilen dağ, Batı'ya Bakış (Yegül).

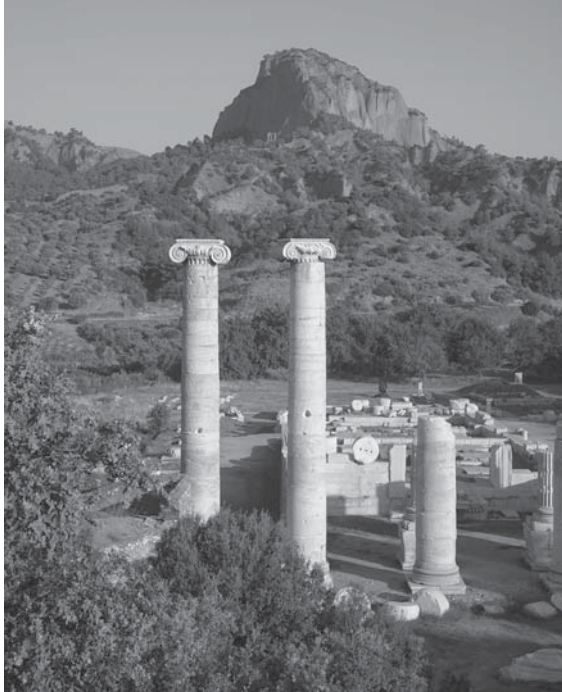
Levha 3: Clarkson F. Stanfield, "Sardes'de (Asya'nın) Yedi Kilisesinden Birisi" [Artemis Tapınağı, 7 ve 6 no'lu Sütunlar, Batı'ya Bakış], suluboya, ca. 1834-1835. Victoria ve Albert Müzesi, Londra, SD 1000.

Levha 4: Mr. Maude, "Sardes" [Artemis Tapınağı, 7 (solda) ve 6 (sağda) no'lu Sütunlar, Batı'ya Bakış], suluboya ve sepya mürekkep, ca. 1833-1834. Victoria ve Albert Müzesi, Londra, SD 639.

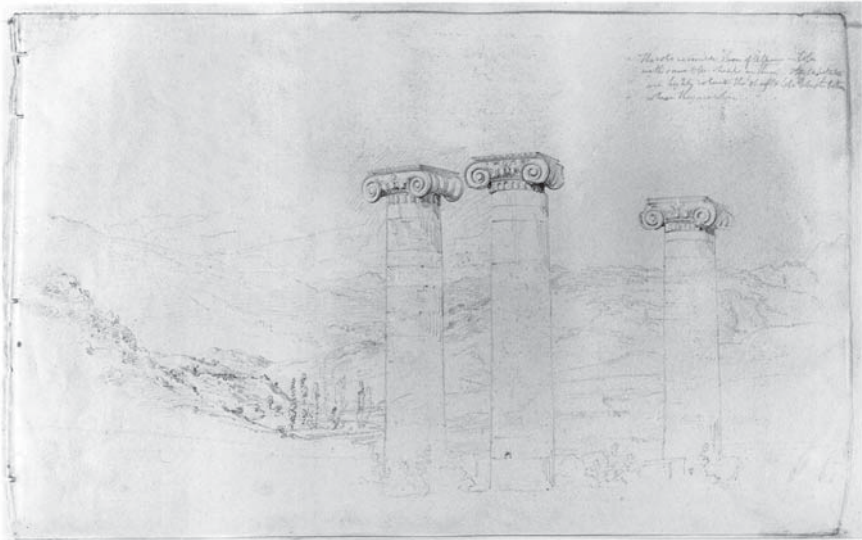
Levha 5: Sardes, Artemis Tapınağı, 7 ve 6 no'lu Sütunlar, 1909'da kazı başlamadan önceki durum, Batı'ya Bakış (Sardes Kazıları Arşivi).

Levha 6: Sardes, Artemis Tapınağı, 7 ve 6 no'lu Sütunlar ve geride "nekropol" denilen dağ, Batı'ya Bakış (Yegül).

Levha 7: Sardes, Artemis Tapınağı, 7 (solda) ve 6 (sağda) no'u Sütunların Taşıdığı İonik Başlıkların Detayı, Batı'ya Bakış (Yegül).

Levha 8: C.R. Cockerell, Sardes Artemis Tapınağı, 7, 6 ve 16 no'lü Sütunların ve Başlıklarının Detayı, Güneybatı'ya Bakış, Kurřunkalem, 1812. Yale Center for British Art, Paul Mellon Collection, folio A N 128.

Kaynakça

Butler 1922

Butler, H.C., Sardis I.1, The Excavations, 1910-1914, Brill, Leiden.

Duggan 2020

Duggan, T.M.P., "An Echo of Patara and the Xanthus Valley Reflected in the Two Works of Caprice by Harry Johnson Entitled 'Hierapolis, Asia Minor...' and 'Sardis...' Exhibited in 1859," *Cedrus* 8: 725-62.

Greenewalt, Jr., N.D. Cahill, P.T. Stinson ve F. K. Yegül 2003

Greenewalt, Jr. C.H., N.D. Cahill, P.T. Stinson ve F.K. Yegül, *The City of Sardis. Approaches in Graphic Recording*, Harvard University Museums, Cambridge, Mass.

Hanfmann 1983

Hanfmann, G.M.A., *Sardis from Prehistoric to Roman Times*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Hanfmann ve Waldbaum 1975

Hanfmann, G. M. A ve Waldbaum, J. C., *A Survey of Sardis and the Major Monuments Outside the City Walls. Archaeological Exploration of Sardis, Report 1* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975.

Horne and Finden 1836

Horne, Rev. T.H. ve W. Finden, *Landscape Illustrations of the Bible. Views of the Most Remarkable Places, I-II*, John Murray, London.

Llewelyn 1983

Llewelyn, B., "Changing Views of the Middle East Watercolours from the Searight Collection," *The Antique Dealers and Collectors Guide*, September 1983, 51.

Poujoulat 180-1841

Poujoulat, B., *Voyage à Constantinople dans l'Asie Mineure en Mésopotamie à Palmyre, I*, Ducollet Libraire, Paris.

von Prokesch 1831

von Prokesch, A., *Erinnerungen aus Aegypten und Kleinasien*, Carl Armbruster, Vienna.

Searight ve Scarce 1980

Searight, R. ve J.M. Scarce, *A Middle Eastern Journal: Artists on Their Travel from the Collection of Rodney Searight: Catalogue*, Talbot Rice Art Center, Edinburgh.

Yegül 2003

Yegül, F.K., "View of the Ruins of an Ionic Temple at Sardis," *ressam*: G.B. Borra, C.H. Greenewalt, Jr. ve digerleri, 2003, 32, no.4.

Yegül 2020

Yegül, F.K., *The Temple of Artemis at Sardis, I-II*, Archaeological Exploration of Sardis, Report 7, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Building-in Time: The Complicated Lives of Roman Civic Structures in Asia Minor

Zaman İçinde İnşaat: Küçük Asya'daki Roma Kentsel Yapılarının Karmaşık Yaşamları

Diane Favro
11

Kazı Verileri Işığında Olba'nın Erken Yerleşim Tarihi

The Early Settlement at Olba in Light of Evidence from Olba Excavations

Emel Erten
33

Victoria & Albert Museum'dan Sardes'e Uzanan Bir Yanlış Anlama

A Misunderstanding from the Victoria & Albert Museum to Sardis

Fikret K. Yegül
49

Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Yerleşmesinin Kalkolitik Dönem Hane Organizasyonu: Bileşik Bir Yapı Kompleksi Örneği

Chalcolithic Household Organization of Gökçeada Uğurlu-Zeytinlik Settlement: An Example of a Compound Building Complex

Erkan Gürçal - Burçin Erdoğan
67

Boncuklu Höyükte Deneysel Kerpiç Ev Yapımı ve Taban Sıvası Uygulamaları Üzerine Bazı Gözlemler

Some Observations on Building an Experimental Mud-Brick House and Plaster Floor Implementation at Boncuklu Höyük

Gökhan Mustafaoğlu
89

Ankara'dan Isis ve Harpokrates Betimli Sihirli Yüzük Taşları ve Amuletler

Magical Gems and Amulets with Isis and Harpokrates from Ankara

Melih Aslan - Yavuz Yeğin
113

Olba Kazıları Late Roman 1

Amphoraları ve Arkeometri Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Evaluation and Archaeometric Results of Late Roman Amphorae 1 from Olba Excavations

Safiye Aydın - Erkan Alkaç - Murat Eroğlu - Yusuf K. Kadioğlu
137

Olba'da Hıristiyanlığın İlk İbadethanesi: "Mağara - Kilise"

The First Sanctuary of Christianity in Olba: Cave-Church

Murat Özyıldırım - Yavuz Yeğin
175

ISSN 2148-4120

ISBN 978-605-9636-41-2

9 786059 636414

